

Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 18-47 mjeseci

Božić, Nadina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:301241>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-17**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
EDUKACIJSKO-REHABILITACIJSKI FAKULTET

Diplomski rad

RAZVOJ KOMUNIKACIJSKIH FUNKCIJA U DJECE DOBI
18-47 MJESECI

Nadina Božić

Zagreb, rujan 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 18-47 mjeseci

Nadina Božić

Zagreb, rujan 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 18-47 mjeseci

Nadina Božić

doc. dr. sc. Maja Ceganec

Zagreb, rujan 2019.

Zahvaljujem svima koji su izdvojili svoje vrijeme i sudjelovali u istraživanju, kao i ostalima koji su mi pomogli u koracima koji su prethodili objavljivanju ovog rada.

Hvala mentorici doc. dr. sc. Maji Cepanec na susretljivosti i podršci.

Hvala mojoj obitelji i svima koji su mi inspiracija i daju smisao svemu što radim.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 18-47 mjeseci* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Nadina Božić

Mjesto i datum: Zagreb, 6. 9. 2019.

SAŽETAK

Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 18-47 mjeseci

Nadina Božić

doc. dr. sc. Maja Capanec

Odsjek za logopediju, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Pragmatičke sposobnosti podrazumijevaju sposobnost prikladne upotrebe jezika u različitim socijalnim situacijama, odnosno primjereno korištenje komunikacijskih sredstava s ciljem postizanja raznovrsnih komunikacijskih funkcija. Velik je broj svrha za koje ljudi koriste komunikaciju u svakodnevnom životu. Osim toga, komunikacijski razvoj pod utjecajem je kognitivnog, socijalnog i jezičnog razvoja pojedinca. Upravo se zbog toga komunikacijske funkcije smatraju važnim pokazateljem djetetovog razvojnog napretka. Komunikacijske funkcije javljaju se u ranoj dobi. Kod djece tipičnog razvoja s 15 mjeseci uočava se prisutnost različitih funkcija kao što su odbijanje, zahtijevanje radnje ili predmeta i komentiranje. Dostupni podaci ne daju jasne odgovore o vrsti, zastupljenosti i razvojnoj putanji ostalih funkcija poput traženja informacija i potvrđivanja kod djece starije od 18 mjeseci. Cilj rada bio je ispitati redoslijed i vrijeme pojavljivanja kasnih komunikacijskih funkcija primjenom nestandardizirane inačice upitnika Language Use Inventory (LUI-Hrvatski). Istraživanjem je obuhvaćeno 134 djece tipičnog razvoja čiji su roditelji samostalno ispunjavali ljestvicu. Rezultati su pokazali da razvoj kasnih komunikacijskih funkcija prati razvoj sociokognitivnih sposobnosti. Naime, djeca prvo komentiraju i traže informacije o vlastitim željama, stavovima i osjećajima, a pojavom teorije uma i odmakom od vlastitog kuta gledanja otkrivaju tuđu perspektivu koja postaje sve češća tema komunikacije trogodišnjaka. Porastom dobi, djeca se komunikacijom služe kreativnije što je vidljivo kroz apstraktnije načine korištenja humora i kroz razvoj narativnih sposobnosti. S obzirom na to da je poznavanje miljokaza tipičnog komunikacijskog razvoja osnova logopedске dijagnostike i terapije sve raširenijih komunikacijskih poremećaja, zaključuje se da bi buduća istraživanja trebala biti usmjerena razvoju standardiziranih mjernih instrumenata koji su prilagođeni hrvatskom jeziku što bi omogućilo objektivnu procjenu pragmatičkih vještina djece mlađe predškolske dobi.

Ključne riječi: procjena pragmatike, komunikacijski razvoj, komunikacijske funkcije, Language Use Inventory

ABSTRACT

Development of communication functions in children aged 18-47 months

Nadina Božić

doc. dr. sc. Maja Ceganec

Department of Speech and Language Pathology, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb

Pragmatic abilities are the abilities of appropriate language use in different social situations, i.e. the appropriate use of the means of communication with the aim to achieve different communication functions. Communication in everyday life has a great variety of goals. Besides, the development of communication is influenced by cognitive, social and language development of each individual. For this very reason communication functions are considered to be a very important indicator of a child's development and progress. Communication functions appear at an early age. In typically developing children aged 15 months one can notice the presence of different functions, such as refusal, requesting action or object and commenting. The available data do not provide us with a clear answer about the sort, frequency and development trajectory of other functions, such as asking for information and agreeing in children older than 18 months. The aim of this thesis is to research the order and time of the appearance of late communication functions by applying non-standard version of the questionnaire Language Use Inventory. The research includes 134 children of typical development, whose parents filled in the form on their own. The results have shown that the development of late communication functions is followed by the development of sociocognitive functions. Namely, children will first comment and seek information about their own wishes, feelings and attitudes, and with the appearance of the theory of the mind and distancing themselves from their perspective they discover the perspective of other individuals, which becomes a frequent topic of the communication in three-year-olds. With growing age, children use more creative forms of communication, which becomes obvious through more and more abstract use of humour and the development of narrative abilities. Bearing in mind that knowing the milestone of typical communication development is the basis of speech diagnostics and therapy of the communication disorder that becomes more and more common, it is to be concluded that future studies should aim at the development of standardised measuring instruments adapted to Croatian language, which would enable an objective estimation of pragmatic skills in younger preschool children.

Key words: pragmatic estimation, communication development, communication functions, Language Use Inventory

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Razvoj rane komunikacije	2
1.1.1. Predjezično razdoblje	3
1.1.2. Jezično razdoblje	5
1.1.3. Pragmatički razvoj.....	5
1.2. Komunikacijske funkcije.....	8
1.2.1. Podjela komunikacijskih funkcija	9
1.2.2. Razvoj ranih komunikacijskih funkcija.....	10
1.2.3. Razvoj kasnih komunikacijskih funkcija	11
1.3. Važnost komunikacijskih funkcija za logopedsku praksu	15
2. CILJ ISTRAŽIVANJA	17
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	18
3.1. Uzorak sudionika.....	18
3.2. Mjerni instrumenti.....	18
3.3. Prikupljanje i obrada podataka	19
4. REZULTATI I RASPRAVA.....	21
4.1. Komentiranje i traženje informacija.....	21
4.1.1. Komentiranje i traženje informacija o neživom	22
4.1.2. Komentiranje i traženje informacija o ljudima.....	23
4.2. Komunikacija tijekom zajedničkih aktivnosti.....	24
4.3. Zadirivanje i humor	26
4.4. Zainteresiranost djeteta za riječi i jezik.....	26
4.4. Prilagodba komunikacije drugim osobama	27
4.5. Narativne sposobnosti	29
4.6. Osvrt na razvoj komunikacijskih funkcija nakon 18. mjeseca života	30
4.7. Ograničenja istraživanja	33
5. ZAKLJUČAK	34
6. LITERATURA.....	36

1. UVOD

Ljudi se komunikacijom služe svakodnevno na različite načine i u različitim životnim situacijama. Posljedično, ona je osnova razvoja od prvog dana rođenja te ima važnu ulogu kako u razvoju samih komunikacijskih sposobnosti, tako i kao osnova kasnijeg jezičnog razvoja. Dijete već od rane dobi ne komunicira samo da bi komuniciralo, nego za cilj ima poslati poruku kako bi postiglo promjenu u ponašanju druge osobe. Stoga bi najjednostavnije shvaćanje komunikacije bilo da je to proces prijenosa poruka između pošiljatelja i primatelja. S obzirom da u tom procesu sudjeluju najmanje dvije osobe, smatra se temeljem interpersonalnog djelovanja. Unatoč tome što je sve u okolini komunikacija, ne postoji njezina općeprihvaćena definicija.

Reardon (1998) navodi da je komunikacija sredstvo pomoću kojeg dvije ili više osoba razmjenjuju informacije i međusobno utječu na svoja mišljenja i ponašanja te se u njoj susreću svijesti ljudi. Osnovnim značajkama komunikacije smatra se korištenje simbola za velik broj svrha koje može biti namjerno ili nenamjerno, ali najčešće je obostrano, to jest uključuje najmanje dvije osobe.

Bratanić (1991) daje svoju definiciju u kojoj komunikaciju označava kao interakciju pomoću znakova koji služe za prenošenje značenja. Značenja se međusobno razmjenjuju među sugovornicima. Sama značenja nalaze u se u ljudima. To jest, ljudi poruku tumače iz svoje perspektive, na temelju vlastitih iskustava, potreba i očekivanja (Reardon, 1998).

Osnovna podjela, prema sredstvima kojima se poruka odašilje, komunikaciju dijeli na verbalnu i neverbalnu. To u svojoj definiciji spominje Havelka (2002) koji komunikaciju opisuje kao dinamički i složeni proces u kojem ljudi šalju i primaju verbalne i neverbalne poruke da bi razumjeli jedni druge. Neverbalna komunikacija odnosi se na komunikaciju izazom lica, stavom, kretnjama i drugim znakovima (Rijavec i Miljković, 2002). Verbalnu komunikaciju najlakše je opisati kao prenošenje poruka korištenjem riječi.

Petz (2005) ističe da se komunikacijom također prenose signali i informacije. Da bi prijenos navedenog bio uspješan, trebaju biti zadovoljeni određeni preduvjeti. Oni uključuju postojanje izvora, iz kojeg se poruka odašilje, komunikacijskog kanala, kojim poruka putuje i na kraju, primatelja, koji je krajnje odredište signalu koji putuje. Važna činjenica je da unutar svake od

navedenih razina može doći do teškoća u prenošenju poruke što narušava njezinu razumljivost. To se zove šum ili buka u komunikacijskom kanalu.

Definicija komunikacije ima mnogo te je besmisleno navoditi svaku od njih. Unatoč njihovoj brojnosti, već na temelju nekoliko prethodno istaknutih, moguće je zaključiti da sve imaju nešto zajedničko. Naime, svaka od njih spominje da osobe komunikacijom djeluje jedna na drugu. Točnije, mijenjaju tuđa ponašanja, stavove i razmišljanja. Dakle, komunikacija je temelj socijalne interakcije i međuljudskih odnosa.

1.1. Razvoj rane komunikacije

Ljudska priroda čovjeka kao prosocijalnog bića je da sustavno traga za komunikacijom s drugima. To nije posljedica same socijalizacije, nego dijete samo po sebi posjeduje neurobiološke predispozicije koje ga karakteriziraju kao jedinku koja je od najranije dobi zainteresirana za majčin glas, ljudska lica, njihov miris i dodir. Istraživanja pokazuju da dojenče preferira slušati maminski govor naspram drugih zvukova (Fernald, 1985) te da u nizu vizualnih podražaja odabire ljudska lica (Slater i Quinn, 2001).

Ljubešić (1996) ističe važnost rane komunikacije kao temelja koji predstavlja osnovu na koju se kasnije tijekom razvoja nadograđuju jezik i govor. Naime, jezik se uči kroz komunikaciju, a govor je sredstvo komunikacije. Do naglog razvoja jezično-govornih sposobnosti ne može doći dok dijete ne usvoji komunikacijske osnove. Osnovama se smatra djetetovo shvaćanje da porukom može utjecati na ponašanje druge osobe. Verbalna komunikacija i usvajanje jezika imaju svoje duboke korijene još u prvim predverbalnim komunikacijskim pokušajima.

Komunikacija se razvija posredstvom sociokognitivnih sposobnosti: združene pažnje i razumijevanja intencionalnosti. Obilježja združene ili zajedničke pažnje glavni su pokazatelji uredne socijalne kognicije tijekom prve dvije godine života. Ovaj termin podrazumijeva pojavu u kojoj su dijete i odrasla osoba istovremeno usmjereni na isti objekt, situaciju ili osobu te su svjesni da dijele isti interes (Carpenter, Mastergeorge i Coggings, 1983). Osim što je važan pokazatelj urednih socijalnih sposobnosti, u novije vrijeme združena pažnja se smatra preduvjetom razvoja teorije uma. Točnije, njena pojava, do koje dolazi krajem prve godine života, smatra se prvim korakom u razvoju teorije uma. Michael Tomassello (1995) smatra da je razvoj združene pažnje jednako važan i dinamičan događaj kao i kasnija pojava

teorije uma kod četverogodišnjaka. Teorija uma podrazumijeva sposobnosti pripisivanja mentalnih stanja sebi i drugima. Mentalna stanja odnose se na ono što nije moguće izravno opažati, kao što su želje, namjere i vjerovanja (Wellman, Cross i Watson, 2001). Naime, kao što djeca tijekom prve godine počinju doživljavati druge kao intencijska bića koja su namjerno usmjerena na konkretne aktivnosti, tako na temelju toga kasnije počinju shvaćati tuđa i svoja mentalna stanja. Zbog toga što su odvojene, ali ujedno i povezane pojave, združena pažnja i teorija uma smatraju se najvažnijim koracima koji dovode do sposobnosti razumijevanja drugih (Tomasello, 1995).

Komunikacija kod djeteta može se promatrati iz različitih perspektiva što je dovelo do nekoliko temeljnih podjela, to jest perioda u ranom komunikacijskom razvoju. Vremensko odjeljivanje komunikacijskog razvoja u faze omogućuje lakše praćenje miljkaza tipičnog razvoja.

Period rane komunikacije proteže se od rođenja do šeste godine djetetovog života. Ovo vremensko razdoblje može se promatrati s obzirom na komunikacijska sredstva kojima se dijete služi ili promatranjem namjera za koje dijete komunicira.

Ako je u razvoju komunikacije pažnja promatrača usmjerena na sredstva kojima se poruka prenosi, onda se ovo razdoblje može podijeliti na predjezično razdoblje, koje traje od rođenja do druge godine života, i na jezično razdoblje, koje započinje u s navršenom drugom godinom života (Ljubešić i Cepanec, 2012).

1.1.1. Predjezično razdoblje

U predjezičnom razdoblju dijete usvaja komunikaciju bez poznavanja jezika, odnosno ovladava i služi se njome bez semantičkih i morfoloških znanja. Tijekom ovog perioda dijete povezuje vlastito ponašanje s učincima koje ono ima na okolinu. Ova ponašanja prvotno su slučajna te im roditelji pripisuju značenja. Kasnije, dijete u svojoj svijesti ima ideju o tome zašto nešto radi i što svojim djelovanjem želi postići.

Na temelju navedenog, vidljivo je da su prve godine komunikacijski jako dinamične. Moguće je primijetiti da se dijete tijekom prve godine nalazi u razdoblju isključivo emocionalne komunikacije koje s navršenih 12 mjeseci života postepeno prelazi u fazu praktično-situacijske komunikacije. Ovo razdoblje naziva se i tranzicijskim, a karakterizira ga sve veća

zainteresiranost djeteta za okolinu te njegova manipulacija ljudima i predmetima. Pojava djetetove želje da svojim djelovanjem mijenja svijet oko sebe osnovni je preduvjet za razvoj namjernog ponašanja (Ljubešić, 1996).

Upravo promatranje prisustva ili odsustva namjera ili intencija u komunikaciji daje važne informacije o tijeku komunikacijskog razvoja. Zbog toga, predjezično razdoblje još možemo podijeliti i na razdoblja predintencijske i intencijske komunikacije. Ova podjela daje vertikalnu dimenziju komunikacijskog razvoja.

Tijekom razdoblja predintencijske komunikacije djeca još uvijek ne posjeduju kognitivne vještine koje su potrebne da bi shvatili vlastite ideje niti sposobnost da isplaniraju ponašanje kako bi ostvarili cilj. Unatoč tome što djeca u ovoj fazi ne šalju poruke s namjerom ostvarivanja komunikacije, odrasle osobe tumače njihove facijalne ekspresije, kontakt očima, spontane pokrete tijela i vokalizacije koje se javljaju u dijadičkoj komunikaciji sa skrbnikom. Na primjer, kada dijete plače, majka djetetu daje hranu jer plakanje sebi objašnjava kao znak gladi. Dijete kroz takve rutine stvara vezu između plača i hrane te se počinje sve sustavnije njime služiti kada ima potrebu za hranom. Dakle, majka djetetovom ponašanju sama pripisuje značenje što potiče dijete da postane odgovorljivo. Sudjelovanje u ovom obliku komunikacije stvara prve komunikacijske izmjene između djeteta i primarnog skrbnika što se naziva protokonverzacijom. Više autora (Ljubešić i Capanec, 2012.; Bates, Benigni i Bretherton, 1979) smatra da je izmjena kontakta očima prvi pokušaj konverzacije između odrasle osobe i djeteta čije se pojavljivanje očekuje u dobi između 9. i 12. mjeseca.

Upravo izmjena pogleda predstavlja glavni pokazatelj da dijete prelazi iz predintencijske u intencijsku fazu komunikacije. U ovoj fazi dijete počinje aktivno i ciljano oblikovati poruku koja je usmjerena okolini. Iako s namjerom, ovaj oblik komunikacije još uvijek ne podrazumijeva izražavanje vlastitih želja upotrebom konvencionalnih komunikacijskih sredstava. Dijete se tijekom ove faze najčešće služi pogledom, glasanjem i gestama koji se zajedno nazivaju pre-simboličkim sredstvima.

1.1.2. Jezično razdoblje

Druga godina života predstavlja prekretnicu u kojoj dijete prelazi iz predjezične u jezičnu fazu komunikacije (Bates i sur., 1979). U ovom razdoblju javljaju se dva važna događaja: prijelaz prema simboličkoj komunikaciji, a zatim prijelaz u jezičnu komunikaciju.

Prijelaz prema simboličkoj komunikaciji događa se kada dijete počinje koristiti simbole koji reprezentiraju objekte, ljude ili situacije. Sustavno korištenje simbola jako je važan pokazatelj urednog razvoja jer za njihovo korištenje dijete mora shvatiti koncepte, odnosno odvojiti znak ili simbol od konkretnog značenja i početi ga upotrebljavati na apstraktnoj razini. To se događa onda kada je dijete sposobno rezonirati stvarnost na višoj razini od 'ovdje i sada'.

Pojava rječničkog brzaca (18-24 mjeseci), do kojeg dolazi kada dijete u svom rječničkom fondu posjeduje otprilike 50 riječi, glavni je događaj ovog perioda koji se smatra okidačem za prijelaz u složeniju, jezičnu komunikaciju. Ovaj prijelaz omogućen je novim načinom pohranjivanja i zahvaćanja jezičnog inputa kojim manipulira semantički utemeljen sustav (Ljubešić, Capanec, Ivšac-Pavliša i Šimleša, 2009).

1.1.3. Pragmatički razvoj

Proučavanje komunikacije ostaje nepotpuno ukoliko se zanemari sposobnost osobe da komunikaciju upotrijebi na društveno prihvatljiv način u različitim socijalnim kontekstima. Upravo sposobnost korištenja fonologije, semantike, morfologije i sintakse za socijalne svrhe čini pragmatiku. Stoga je pragmatika jedina jezikoslovna disciplina koja uključuje ljude u analizu. Njome se proučavaju namjere, komunikacijski činovi i ciljevi koje ljudi imaju prilikom komunikacije (Yule, 1996).

Yule (1996) navodi da se pragmatika bavi tumačenjem značenja koja govornik i slušatelj međusobno izmjenjuju tijekom konverzacije. To ujedno podrazumijeva i shvaćanje te iste poruke ovisno o kontekstu u kojem se ona prenosi. Dakle, da bi značenje poruke bilo pravilno shvaćeno, u obzir treba uzeti osobe koje razmjenjuju poruke, ali i vrijeme, mjesto i okolnosti pod kojima se poruka izgovara. Također, ne smije se zanemariti niti način na koji je poruka prenesena jer upravo način na koji osobe razgovaraju doprinosi zahvaćanju njezinih skrivenih značenja. I na kraju, pragmatika se kao znanost bavi i proučavanjem znanja koja osoba koristi

u komunikaciji, a koja su temeljena na zajedničkom iskustvu sa sugovornikom. Ta znanja su nužna kako bi osoba mogla procijeniti koliko toga i što može reći na temelju uspostavljene bliskosti sa slušateljem.

ASHA (2005) navodi da pragmatiku čine tri komunikacijske vještine. Prva od njih je sposobnost upotrebe jezika za različite komunikacijske funkcije. U pragmatiku također spada i vještina prilagodbe jezika situaciji, odnosno sugovorniku. To znači da osoba mora znati kako vješto baratati jezikom ovisno o tome kome se obraća, gdje se razgovor odvija i koliko sugovornik zna o temi koja je predmet konverzacije. Osim navedenih znanja, da bi osoba bila učinkovita u komunikaciji ona mora poznavati pravila kojih se treba pridržavati prilikom razgovora ili pripovijedanja. Ta pravila primjenjuju se tijekom pričanja priče, prepričavanja događaja, opisivanja, konverzacijskih izmjena, održavanja i predstavljanja teme razgovora, uklanjanja nesporazuma u komunikaciji i slično. Osim ove tri komunikacijske vještine, pragmatika ulazi i u područje pravilnog korištenja neverbalne komunikacije. Naime, djeca tijekom razvoja, imitacijom i promatranjem okoline, usvajaju znanja o održavanju adekvatne udaljenosti od sugovornika, facijalnoj ekspresiji, govoru tijela i kontaktu očima. Navedena pravila razlikuju se ovisno o kulturi i jezičnoj zajednici kojoj osoba pripada.

Pragmatičke vještine javljaju se vrlo rano u djetinjstvu, ali tek tijekom posljednja dva desetljeća istraživači su im počeli pridavati veću pozornost. Naime, pragmatička znanja često se poistovjećuju s komunikacijskim znanjima, što nije točno. Ipak, ova dva područja razvoja u nekim se dijelovima preklapaju i u međusobnoj su ovisnosti. Iako se pragmatička znanja javljaju rano u djetinjstvu (npr. dijete u dobi od 9 mjeseci već posjeduje znanje o protokonverzacijskim izmjenama), ona se usvajaju i usavršavaju sve do odrasle dobi.

Stručnjaci ističu važnost poznavanja razlike između jezične (lingvističke) i komunikacijske kompetencije. Lingvistička kompetencija predstavlja sposobnost proizvodnje i razumijevanja rečenica, dok komunikacijska kompetencija omogućava osobi da te iste rečenice koristi primjereno u socijalnim situacijama. Komunikacijsku kompetenciju čini više područja koja se međusobno preklapaju. To su pragmatičko, diskursno i sociolingvističko znanje. Navedene dvije kompetencije nužne su kako bi komunikacija bila učinkovita.

Pragmatičko znanje podrazumijeva temeljni aspekt pragmatike, to jest poznavanje komunikacijskih funkcija (vidi više poglavlje Komunikacijske funkcije) i pravila koja komunikacijom vladaju (Hoff, 2009).

Diskursno znanje osnova je kompetentnog korištenja jezika tijekom razgovora ili pripovijedanja, to jest adekvatno korištenje jedinica koje su duže od rečenice. Konverzacija je jedan od najčešće korištenih diskursnih oblika u svakodnevnom životu. Da bi dijete moglo efikasno sudjelovati u njoj, mora usvojiti dva osnovna pravila koja njome upravljaju: pravilo izmjene uloga (engl. *turntaking*) i pravilo kooperativnosti.

Izmjena uloga podrazumijeva vještinu poznavanja vlastitog i tuđeg reda u komunikaciji, pravovremeno odgovaranje na poruku, davanje povratnih informacija te znanja o tome kada i kako započeti, održavati i zaključiti diskusiju (Pan i Snow, 1999).

Kooperativnost je vještina koja je određena Griceovim maksimama. Maksime su četiri pravila koja govornik mora poštovati da bi ostvario svoju intenciju u govoru. Prva maksima određuje kvantitetu poruke koja ne smije biti niti previše, niti premalo informativna. Druga maksima propisuje kvalitetu, to jest nužnost da poruka bude istinita i točna. Treće pravilo je pravilo relevantnosti koje smješta kvantitativno prihvatljivu poruku u kontekst. Naime, ako poruka stoji odvojena od konteksta, njezino razumijevanje neće biti potpuno. Zadnja maksima odnosi se na zahtjev da poruka mora biti izrečena na jasan način, te se stoga naziva maksimum modaliteta (Grice, 1975).

I na kraju, ako se govori o komunikacijskoj kompetenciji, ne smije se zanemariti sociolingvističko znanje koje djetetu daje sposobnost prilagodbe vlastite produkcije sociološkim varijablama kao što su socioekonomski status, spol ili kultura sugovornika. Kada se dijete razvija sociolingvistički, to znači da ono postaje kompetentni govornik vlastitog jezika. Sociolingvističko znanje uključuje poznavanje različitih jezičnih registara, dijalekata i kulturalnih varijacija u upotrebi jezika. Nakon što dijete usvoji sve navedeno, može se reći da je došlo do jezične socijalizacije (Hoff, 2009).

1.2. Komunikacijske funkcije

Kada se spominje pragmatički razvoj, ne smije se zanemariti teorija govornih činova J. L. Austina i J. Searla. Oni smatraju da svaka izgovorena rečenica predstavlja govorni čin jer ne postoji sama za sebe nego ima funkciju i cilj koji se njome želi postići (Searle, 1968). Primjera radi, kada netko postavi pitanje, on ga producira s ciljem dobivanja odgovora, a ne koristi jezik bez svrhe. Neki od govornih činova su: postavljanje pitanja, opisivanje, obećavanje, zahtijevanje, raspravljanje i referiranje.

Razvoj komunikacijskih činova može se promatrati kroz tri faze koje se odvijaju u ranom djetinjstvu: perlokutinarnu (0-9 mjeseci), ilokutinarnu (10-12 mjeseci) i lokutinarnu fazu (iza 12. mjeseca.). U perlokutinarnom stadiju dijete ne komunicira intencijski. Zatim se u dobi od 9 mjeseci javlja svrhovita komunikacija koja podrazumijeva ilokutinarnu fazu. Kada dijete uđe u jezičnu fazu razvoja, to jest koristi riječi za prenošenje poruka, kažemo da se ono nalazi u lokutinarnoj fazi (Ljubešić i sur., 2009; Hoff, 2009).

Govorni čin može se promatrati kroz tri dimenzije: sadržaj poruke koja se prenosi, namjeru koju je govornik imao kada ju je oblikovao i oblik poruke koji je sugovornik primio. Dimenzija namjere predstavlja komunikacijsku funkciju. Ona nam govori o tome zašto dijete komunicira.

Rani govorni činovi mogu se podijeliti u tri podskupine s obzirom na komunikacijski cilj koji dijete ima. Dijete može komunicirati s namjerom regulacije tuđeg ponašanja, održavanja socijalne interakcije i združivanja pažnje. Wetherby i sur. (1988) razradile su Brunerovu klasifikaciju govornih činova. Tako one pod komunikacijskim funkcijama regulacije ponašanja podrazumijevaju funkciju zahtijevanja predmeta i radnje te odbijanje. Komunikacija s ciljem uspostavljanja socijalne interakcije uključuje zahtijevanje socijalnih rutina, usmjeravanje na sebe, pozdravljanje, dozivanje, potvrđivanje i traženje dozvole. Združivanje pažnje postiže se funkcijama komentiranja, traženja informacija i pojašnjavanjem.

1.2.1. Podjela komunikacijskih funkcija

Istraživači ranog komunikacijskog razvoja često su se bavili opisivanjem komunikacijskih funkcija te se čini kako im je najveći izazov predstavljala kategorizacija tih funkcija u određene podkategorije. Postoji mnogo ovakvih podjela te se one ne razlikuju samo sadržajno nego i u broju postojećih kategorija. Također je važno imati na umu da su te podjele često proizašle iz istraživanja koja su uključivala praćenje malog broja djece.

Najjednostavnija podjela komunikacijskih funkcija je ona koja ih dijeli na imperativne i deklarativne (Halliday, 1975). Imperativne funkcije za cilj imaju mijenjanje ponašanja druge osobe kako bi se postiglo zadovoljavanje vlastitih potreba. Druga osoba u tom slučaju predstavlja sredstvo dolaska do cilja. Deklarativnim funkcijama djeca usmjeravaju pažnju druge osobe na nešto kako bi podijelili informacije i skrenuli tuđu pozornost na vlastiti predmet interesa. Deklarativnim funkcijama djeca pokazuju da su socijalno zainteresirana i usmjerena na okolinu. Na temelju ove podjele, predjezične komunikacijske epizode dijele se na proto-imperative ili proto-deklarative.

Razvojno gledano, imperativne i deklarativne funkcije javljaju se gotovo istovremeno. Pregledom literature, ne uočava se jasno slaganje o tome koja je od ovih funkcija ranije prisutna kod djece. Bates i sur. (1979) navode da se prvo javljaju deklarativne funkcije, a nekoliko mjeseci za njima i imperativne. Postoji mogućnost da redosljed pojavljivanja navedenih funkcija varira među djecom ovisno o situaciji i dobi djeteta. Iako se razvojno pojavljuju zajedno, već u ranoj dobi dolazi do prevladavanja deklarativnih nad imperativnim funkcijama što se smatra tipičnim komunikacijskim obrascem. Do prevage deklarativnih funkcija nad imperativnim dolazi zato što dijete postaje sve više zainteresirano za dijeljenje pažnje s komunikacijskim partnerom. Ovakav omjer komunikacijskih funkcija očekuje se kod djece s 18 mjeseci te je osnova urednog jezičnog i socijalnog razvoja (Ljubešić i Ceganec, 2012).

Postoje teorije o različitim načinima usvajanja komunikacijskih funkcija. Brinck (2004) navodi da se kod djece imperativne geste javljaju iz ritualiziranih ponašanja, dok se deklarativne funkcije uče imitacijom odraslih. Dakle, imperativne funkcije zahtijevaju bihevioralna znanja, dok deklarativne funkcije zahtijevaju određenu razinu intersubjektivnosti jer su kooperativne.

1.2.2. Razvoj ranih komunikacijskih funkcija

Analizom dječjih spontanih iskaza, istraživači su utvrdili da se kod djece prvo razvijaju komunikacijske funkcije, a tek onda dolazi do ovladavanja komunikacijskim sredstvima kojima izražavaju svoje namjere. Naime, dijete isti iskaz može koristiti za ostvarivanje više ciljeva u komunikaciji (Halliday, 1975). Na primjer, ako dijete kaže „pa-pa“, to može značiti „Želim ići vani.“ (funkcija zahtijevanja radnje), „Doviđenja.“ (funkcija pozdravljanja) ili „Idem vani.“ (funkcija komentiranja).

Mnogobrojne podjele komunikacijskih funkcija nisu međusobno usklađene što otežava praćenje vremena njihovog pojavljivanja tijekom razvoja. Ipak, među klasifikacijama je moguće uočiti neke sličnosti na temelju kojih se provode istraživanja o dobi i učestalosti pojavljivanja komunikacijskih funkcija. Dimenziju koja komunikacijski razvoj promatra na temelju raspona i broja pojavljivanja određene komunikacijske funkcije nazivamo horizontalnom. Njoj prethodi vertikalna dimenzija koja je već ranije spomenuta u kontekstu razvoja intencijske komunikacije (Ljubešić i Capanec, 2012).

Wetherby i sur. (1988) analizom su spontanih ponašanja došli do zaključka da se kod djeteta istovremeno, u dobi od 12 mjeseci, javlja upotreba komunikacije s ciljem regulacije ponašanja i sudjelovanja u socijalnim interakcijama, a s navršenih 15 mjeseci komuniciraju kako bi postigli združivanje pažnje. Dakle, na temelju ovih podataka zaključuje se da dijete u ranoj dobi komunicira za širok raspon funkcija te se još jednom potvrđuje teza da se imperativne i deklarativne funkcije javljaju otprilike u istoj dobi. Također, detaljnijom analizom vremena pojave podkategorija komunikacijskih funkcija, jasno je vidljivo povećanje broja funkcija na prijelazu iz predjezične u jezičnu fazu razvoja. Tako se kod djeteta prvo uočavaju odbijanje (9 mjeseci), zahtijevanje radnje i predmeta (9-10 mjeseci) i komentiranje (9-13 mjeseci). Ove funkcije više su usmjerene zadovoljavanju osnovnih potreba, i zato je logično da se javljaju ranije u razvoju. Kod većine djece se u dobi od 17 mjeseci uočava pojava funkcija dozivanja, traženja dopuštenja i potvrđivanja. Vidljivo je da ulaskom u jezičnu fazu razvoja, dijete komunikaciju počinje upotrebljavati za sve veći broj svrha koje zahtijevaju ovladanost složenijim jezičnim strukturama. Tako se sa 25 mjeseci, osim postojećih funkcija, pojavljuju i funkcije traženja informacija i pojašnjavanja. Temeljem navedenih podataka može se zaključiti da se komunikacijske funkcije ne pojavljuju jedna za drugom, nego se vremenski međusobno preklapaju. Također, važno je znati da ovi podaci mogu varirati ovisno o individualnim karakteristikama djeteta, komunikacijskom partneru i situaciji.

Podaci o postojanju određenih komunikacijskih funkcija ne govore mnogo o učestalosti njihova korištenja. Naime, kod djece se može uočiti postojanje određene složene komunikacijske funkcije, ali po učestalosti i dalje mogu prevladavati one jednostavnije i ranije usvojene.

Uzimanjem u obzir Brunerove klasifikacije osnovnih skupina komunikacijskih funkcija utvrđeno je da djeca u dobi od 12. do 24. mjeseca podjednako često komuniciraju u svrhu regulacije ponašanja i združivanja pažnje (u 50% slučajeva), dok znatno rjeđe komunikaciju koriste za uspostavljanje socijalne interakcije (u 15% slučajeva) (Wetherby i sur., 1988).

Navršavanjem druge godine života mijenja se omjer komunikacijskih funkcija u spontanijama interakcijama. Naime, u dobi od 26 mjeseci djeca komuniciraju pretežito sa svrhom združivanja pažnje (u 87% slučajeva), dok se izrazito smanjuje broj komunikacijskih funkcija koje su usmjerene regulaciji ponašanja (9% slučajeva). Također, smanjuje se i upotreba komunikacije za iniciranje ili održavanje socijalne interakcije (4% slučajeva). Ukratko, kod dvogodišnjaka i dalje prevladava komentiranje (50% ukupnog broja komunikacijskih činova), a odmah za komentiranjem slijedi funkcija zahtijevanja radnje (26% ukupnog broja komunikacijskih činova) (Ninio, Snow, Pan i Rollins, 1994).

1.2.3. Razvoj kasnih komunikacijskih funkcija

Kasnim komunikacijskim funkcijama smatramo one funkcije koje se javljaju iza 18. mjeseca života. Pregledom literature uočava znatno manja istraženost kasnih u odnosu na rane komunikacijske funkcije. Raspon komunikacijskih funkcija postepeno se povećava s napretkom u općim komunikacijskim i kognitivnim vještinama djeteta. Naime, porastom dobi, dijete sve više sudjeluje u raznovrsnim interakcijama s okolinom. Također, postojeće rane komunikacijske funkcije dodatno se usavršavaju. Dakle, uz pojavu novih funkcija, dijete uči koristiti rane komunikacijske funkcije na prikladniji i fleksibilniji način.

Kod djece se nakon 18. mjeseca uočava znatno povećanje broja komunikacijskih funkcija. Poruku pretežito šalju jednostavnim rečenicama kojima nastoje komentirati, izraziti osjećaje ili izraziti samostalnost. Tijekom ovog perioda djeca postaju kognitivno spremna za imaginativno korištenje jezika (Dewart i Summers, 1995).

Funkcija komentiranja. Komentiranje je, razvojno gledano, uz odbijanje i traženje radnje ili predmeta, jedna od prvih komunikacijskih funkcija koja se razvija kod djeteta. Ova funkcija javlja se izrazito rano te čini 50% komunikacijskih činova već u dobi od 13 mjeseci, ali važno je primijetiti da njezina učestalost korištenja ostaje konstantna sve do 24. mjeseca života (Wetherby i sur., 1988). Dijete prvo počinje komentirati vlastite i tuđe radnje. To čini kako bi usmjerilo pažnju druge osobe na nešto iz neposredne okoline, i to sa svrhom skretanja pozornosti odraslog na radnju (pokret) više nego na sami predmet. Neznatno kasnije dijete počinje komentarima skretati tuđu pažnju ne samo na radnju nego i na predmet koji tu radnju izvodi. Obje navedene funkcije javljaju se rano u razvoju, između 9. i 13. mjeseca (Carpenter i sur., 1983).

Funkcija traženja informacija. Nakon 18. mjeseca uočava se sve veći broj pitanja u ukupnom broju iskaza koja djeca upućuju odraslima. Ne povećava se samo učestalost pitanja nego i njihova pragmatička funkcija. Kako djeca te dobi komunikaciju sve više koriste za deklarativne svrhe, i pitanja se oblikuju s ciljem traženja informacija o ljudima i stvarima iz vlastite socijalne okoline. Upitni oblici razvijaju se usporedno s povećanjem ukupne složenosti jezičnih oblika koje djeca koriste.

Lanza i Flahive (2008) dale su miljkaze koji pokazuju da sposobnost postavljanja pitanja ima univerzalnu putanju razvoja kod djece urednog razvoja.

Naime, u periodu između prve i druge godine života dolazi do prvih pravih upitnih oblika (prvo se javlja oblik *Što je to?*). Važno je napomenuti da prva pitanja već imaju pravilnu intonaciju.

Nakon navršene druge godine uočava se značajan porast broja pitanja u odnosu na ranije razdoblje. Tada pretežito postavljaju pitanja koja se odnose na njih same ili predmete i osobe iz neposredne okoline (npr. *Gdje je moja igračka?*). Kod dvogodišnjaka su prisutna pitanja *Gdje?*, *Što je to?* i *Što netko radi?*.

U dobi od tri godine djeca do tada usvojena pitanja usavršavaju i koriste u većem broju situacija putem složenijih oblika. Osim postojećih upitnih oblika, kod trogodišnjaka se javlja i pitanje *Zašto?*. Ovaj oblik traženja informacija u početku se ostvaruje jednostavnim, jednočlanim ili dvočlanim iskazima. Također, uočena je prisutnost pitanja *Kako?*, *Kada?* i *Čije je nešto?*, ali ovi upitni oblici rjeđe su zastupljeni u ukupnom broju iskaza u korist onih koje dijete ima otprije u svom repertoaru.

Četverogodišnjaci pokazuju izraziti napredak u sposobnosti postavljanja pitanja koja se ne odnose na 'ovdje i sada' i za koja je potrebna određena razina apstraktnog rezoniranja. Djeca u toj dobi traže informacije putem sve složenijih oblika kojima ispituju o tuđim i vlastitim sposobnostima, obvezama, dopuštenjima i molbama (npr. „*Možeš li mi pomoći?*“). Također, traženje informacija o prošlim i budućim događajima uočava se između treće i četvrte godine života.

Razvoj dječje sposobnosti postavljanja pitanja može se pratiti, kako je prethodno navedeno, ispitivanjem učestalosti upitnih iskaza u ukupnom broju djetetovih produkcija i praćenjem dobi u kojoj se određeni oblici pojavljuju. Osim toga, važno je vrste pitanja razvrstati prema pragmatičkim funkcijama za koje ih dijete koristi. Tako su James i Seebach (1982) funkcije pitanja podijelile u kategorije. Prva od njih je funkcija traženja informacija (npr. pitanja *Što?* i *Zašto?*) koja se razvojno javlja prva, u dobi od dvije godine, kada prevladava nad ostalim upitnim funkcijama. Kod dvogodišnjaka se također uočava i konverzacijska funkcija pitanja. U nju spadaju upitni oblici čija je svrha uspostavljanje razgovora (npr. postavljanje pitanja o ljudima). Konverzacijska funkcija javlja se usporedno s funkcijom traženja informacija, ali njezina upotreba počinje prevladavati tek u dobi od četiri godine. Najkasnija funkcija je direktivna, kojom se od komunikacijskog partnera traži neka aktivnost ili dopuštenje (npr. „*Mogu li dobiti sok?*“). Porastom dobi više ne prevladava određena upitna funkcija nego se njihova upotreba i učestalost nakon četvrte godine usložnjavaju i ravnomjerno raspoređuju.

Funkcije diskursa. Kasnije komunikacijske funkcije odražavaju razvoj sposobnosti apstraktnog razmišljanja, pojavu teorije uma i sposobnost sudjelovanja u razgovoru s različitim osobama, o različitim temama i u različitim situacijama. Zbog toga, ove funkcije nazivaju se i funkcijama diskursa. U njih spadaju sposobnosti koje proizlaze iz napretka u korištenju jezičnih oblika koji su duži od rečenice. To su konverzacija i naracija.

Razgovor je složena aktivnost koja zahtijeva istovremenu upotrebu morfosintaktičkih, semantičkih i pragmatičkih znanja. Upravo zbog toga, vještine konverzacije razvijaju se nešto kasnije od ostalih. To je vidljivo iz podatka da djeca između prve i druge godine većinom sudjeluju u razgovoru koji je vođen od strane odrasle osobe koja u tom slučaju postavlja pitanja na koja dijete daje odgovore. Djeca prvo odgovaraju na pitanja *Gdje je nešto?* i *Što je nešto?*. Tek između druge i treće godine razgovor prelazi na nešto složeniju razinu. Tada dijete počinje sudjelovati u dužim dijalozima, odgovara na složenija pitanja (*Što netko radi?*

Tko je to? i *Možeš li?*) i počinje prilagođavati konverzaciju komunikacijskom partneru. Također, tada je dijete sposobno primijeniti konverzijske popravke ukoliko postoji potreba za njima. U razdoblju od treće do četvrte godine vidljiv je napredak u području konverzijskih vještina. Djeca su sve naprednija u sposobnostima izmjene uloga i kooperativnosti. Uvježbavaju razgovore kroz komunikaciju sa samim sobom. Također, počinju s drugima dijeliti vlastite misli, osjećaje i iskustva. Osim toga, u ovoj dobi sposobni su odgovoriti na pitanja *Zašto?*, *Tko?* i *Kako?* (Lanza i Flahive, 2008).

Još složenija aktivnost kojom dijete mora ovladati sposobnost je pripovijedanja ili naracije. Smatra se da je to jedan od najučinkovitijih načina kojima ljudi organiziraju i izražavaju iskustva. Naracija je optimalan oblik razmišljanja putem kojeg djeca uče i prenose svoja znanja o sebi i drugima (Bruner, 1986). Postoji više razloga zašto je njome teže ovladati negoli razgovorom. Da bi priča bila potpuna, dijete treba pravilno oblikovati rečenice koje moraju odgovarati temi i logički slijediti jedna drugu. Još jedna važna razlika je u tome što dijete tijekom pripovijedanja nema potporu druge osobe, što je slučaj tijekom razgovora. Također, naraciju ne podržava kontekst. Ona je neovisna od onoga što se događa u neposrednoj okolini djeteta.

Razvoj naracije započinje oko druge života. Tada djeca počinju nizati rečenice prema točnom vremenskom slijedu. U toj dobi pripovijedanje više nalikuje konverzaciji u kojoj djeca opisuju i nižu događaje jedan za drugim. Što je dijete bliže trećoj godini, ono sve detaljnije opisuje događaje. Od treće do četvrte godine dijete postepeno povećava duljinu iskaza i uvodi sve više elemenata u strukturu priče. Tada se javlja pravilno označavanje likova. Sve do iza četvrte godine događaji nisu povezani u pravilan vremenski slijed (McCabe i Peterson, 1991).

Funkcija ostvarivanja humora. Humor je sposobnost koja zahtijeva visoku razinu spretnosti u upotrebi usvojenih pragmatičkih znanja. Tome je tako zato što njegovo korištenje zahtijeva istovremenu upotrebu diskursnih znanja, razumijevanje socijalnog i situacijskog konteksta, koherentost iskaza, razumijevanje implicitnih značenja, sposobnost imaginativnosti i određenu dozu kreativne upotrebe jezika. Zbog svega navedenog, to je sposobnost koja se razvija tek kada su sve navedene sposobnosti usvojene i kada je dijete kognitivno spremno za razumijevanje i proizvodnju humora. Ipak, ova vještina u svom se jednostavnom obliku počinje pojavljivati već tijekom prve godine života. Usvaja se kroz igru pretvaranja koja se

javlja u dobi od 18 mjeseci, a kojoj je uvjet sposobnost razumijevanja simboličkih reprezentacija (Schnell, 2016).

Prva etapa u razvoju humora uključuje imitaciju tuđih radnji koje nasmijavaju druge, a javlja se kod većine djece u dobi od 14 mjeseci. Između prve i druge godine djeca izvode ponašanja kojima je jedini cilj zabavljanje okoline. S navršenom drugom godinom djeca počinju postepeno smišljati vlastite šale koje izvode neverbalnim sredstvima (npr. nepravilna upotreba predmeta). Nešto kasnije javlja se produkcija humora verbalnim sredstvima (npr. namjerno izgovaraju riječi na pogrešan način). U dobi od tri godine sve više koriste samostalno osmišljene šale, dok razina imitirajućih šala opada. Upravo sve veća ekspresija novih i originalnih šala pokazuje napredak u pragmatičkim i kognitivnim sposobnostima. Humor je vještina koja se nastavlja razvijati kroz školsku i predškolsku dob (Hoicka i Akhtar, 2012., prema Jovanović, 2016).

1.3. Važnost komunikacijskih funkcija za logopedsku praksu

Djeca usvajanjem pragmatičkih vještina uče kako pravilno komunicirati u različitim okolnostima. S obzirom na to da su ljudi socijalna bića, oni većinu svog života provedu u nekom obliku komunikacije. Ono što se mijenja svrhe su za koje osoba koristi komunikaciju. S obzirom na veliki broj okolnosti pod kojima ljudi komuniciraju, ne čudi brojnost komunikacijskih funkcija koje postoje. Iz ovoga je vidljivo da se svaki djetetov komunikacijski pokušaj može promatrati kroz horizontalnu dimenziju koja prati vrstu i broj komunikacijskih funkcija koje dijete posjeduje u svom repertoaru.

Komunikacijske funkcije važan su dio pragmatičkog znanja. Dok djeca tipičnog razvoja jako rano komuniciraju za veliki broj svrha, s druge strane, postoje djeca koja pokazuju odstupanja u upotrebi nejezičnih i jezičnih sredstava u svrhu komuniciranja. Ova teškoća prisutna je kod djece s komunikacijskim poremećajem, koji može postojati kao zaseban poremećaj ili kao dio kliničke slike nekog drugog poremećaja kao što je poremećaj iz spektra autizma.

Logopedi u dijagnostičkom i kliničkom radu procjenjuju i potiču komunikaciju. Iako su komunikacijske, jezične i govorne sposobnosti u svakodnevnom životu isprepletene, ponekad ih je zbog jasnije kliničke slike potrebno promatrati odvojeno. Ako logoped želi procijeniti komunikacijske sposobnosti djeteta, prikupit će informacije o tome koliko često dijete

komunicira, je li uspješno u tome, zbog čega komunicira, kojim sredstvima komunicira i postoji li združena pažnja s drugom osobom za vrijeme komunikacije. Pitanje zbog čega dijete komunicira odnosi se na komunikacijske funkcije koje su važan indikator tipičnog razvoja.

Prvi korak u procjeni komunikacijskih funkcija određivanje je komunikacijskog obrasca kao tipičnog ili atipičnog. Tipičnim obrascem smatra se prevladavanje deklarativnih nad imperativnim funkcijama. Tome je tako jer se deklarativne funkcije smatraju glavnim pokretačima tipičnog komunikacijskog i jezičnog razvoja te su temelj socijalnog učenja. One su poziv okolini na sudjelovanje u interakciji te se zbog toga nazivaju dinamičkim. S druge strane, imperativne funkcije su statičke jer gotovo uopće ne nude mogućnost za socijalno učenje (Ljubešić i Ceganec, 2012).

Važno je znati da je uvjet za postojanje deklarativnih funkcija postojanje podijeljene intencionalnosti. To znači da dijete mora biti motivirano prenijeti vlastitu misao drugome, ali i shvaćati što ta informacija predstavlja drugoj osobi. Podijeljena intencionalnost znači da dvije osobe surađuju u ostvarivanju zajedničkog cilja (Tomasello i Carpenter, 2007).

Gledajući vrstu komunikacijskih funkcija, uočeno je da djeca s poremećajem iz spektra autizma pokazuju atipičan komunikacijski obrazac (Ninio i sur., 1994). Također, kod njih su prisutni nezreliji razlozi za koje komuniciraju. Naime, u dobi od druge do pete godine pretežito komuniciraju s ciljem regulacije ponašanja, a malo s ciljem združivanja pažnje (Ninio i sur., 1994). Kod poremećaja iz spektra autizma izrazito je rijetka pojava traženja informacija od okoline.

Na temelju svega navedenog, jasna je važnost skretanja pozornosti kliničara na komunikacijske funkcije djeteta. S obzirom na to da je komunikacija temelj za kasniji jezični i govorni razvoj, jako je važno što ranije uočiti odstupanja u ovom području kako bi intervencija sustavno poticala i jačala komunikacijske sposobnosti djeteta.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Komunikacijske funkcije koje dijete upotrebljava služe kao vrijedan pokazatelj smjera u kojem se kreće djetetov komunikacijski razvoj. Komunikacija je temelj ostalih sfera dječjeg razvoja. U Hrvatskoj je uočen manjak istraživanja koja se bave komunikacijom općenito, a posebno u žim područjem, koje se odnosi na kasne komunikacijske funkcije.

Stoga je cilj ovog istraživanja utvrditi kojim se redoslijedom pojavljuju komunikacijske funkcije u dobi od 18 do 47 mjeseci života.

Problemska pitanja koja će se ovim radom nastojati razriješiti su sljedeća:

1. Kakav je obrazac (redoslijed) pojavljivanja kasnih komunikacijskih funkcija?
2. Koja je okvirna dob pojave određenih kasnih komunikacijskih funkcija?

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Uzorak sudionika

Istraživanje je temeljeno na prigodnom uzorku djece kronološke dobi od 18 do 47 mjeseci čiji su roditelji sudjelovali u istraživanju. Uzorak je obuhvaćao 134 ispitanika, 90 roditelja iz Splitsko-dalmatinske županije, 30 iz Dubrovačko-neretvanske županije, 8 iz Varaždinske županije i 6 iz Grada Zagreba. Od ukupnog broja djece, njih 71 bile su djevojčice, a 63 dječaci. Prosječna kronološka dob djece iznosi 32 mjeseca ($X=32,5$). Uzorak je odabran na temelju tri kriterija. Prvi kriterij odabira bila je kronološka dob djece. U istraživanje su uključena djeca u dobi u 18 do 47 mjeseci. Drugi i treći kriteriji odabira uključivali su tipičan jezično-govorni razvoj djece te uvjet da su sudionici istraživanja izvorni govornici hrvatskog jezika. U 93% slučajeva upitnik je ispunila majka te u 7% slučajeva otac.

Za potrebe analize podataka, ispitanici su podijeljeni u pet skupina prema kronološkoj dobi izraženoj u mjesecima. Prvu skupinu činila su djeca od 18. do 23. mjeseca, drugu skupinu djeca od 24. do 29. mjeseca, treću skupinu djeca od 30. do 35. mjeseca, četvrtu skupinu djeca od 36. do 41. mjeseca i zadnju skupinu djeca od 42. do 47. mjeseci. (Tablica 1).

Tablica 1. Podaci o dobi, dobnim skupinama i broju djece koja su uključena u istraživanje

oznaka skupine	dob u mjesecima	broj djece u skupini	dječaci	djevojčice
1	18-23	26	13	13
2	24-29	25	14	11
3	30-35	27	10	17
4	36-41	29	10	19
5	42-47	27	16	11
ukupno		134	63	71

3.2. Mjerni instrumenti

Za potrebe ovog istraživanja korištena je nestandardizirana inačica upitnika Language Use Inventory (O'Neill, 2009), odnosno LUI-Hrvatski (Ljestvica za procjenu uporabe jezika; prijevod Jovanović, 2016). Za upotrebu ove istraživačke inačice dobivena je dozvola autorice

upitnika i Knowledge in Development Inc. (licenca 1. stupnja). LUI je standardizirani mjerni instrument namijenjen procjeni pragmatičkog jezičnog razvoja kod djece u dobi od 18 do 47 mjeseci. Upitnik je standardiziran na 3563 djece iz Kanade koji su izvorni govornici engleskog jezika. Standardizacijom su izvedene norme za svaki mjesec, posebno za dječake i djevojčice. Ljestvicu ispunjavaju skrbnici samostalno, odgovarajući na pitanja o načinu na koji se dijete služi jezikom u svakodnevnim životnim situacijama i u interakciji s različitim osobama. Prosječno vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika je od 20 do 30 minuta. Ljestvica sadrži 14 podskala koje su podijeljene u tri dijela. Ukupan rezultat izvodi se iz 10 podskala. Ovaj mjerni instrument omogućuje pretvorbu ukupnog postignuća djeteta u centile te usporedbu s djecom istog spola i dobi. Osim ukupnog rezultata, centili se mogu izvesti za svaku podljestvicu posebno. Test se koristi kao probirno sredstvo za identifikaciju djece koja kasne ili odstupaju u jezičnoj uporabi.

Inačica ljestvice korištena u ovom istraživanju (LUI-Hrvatski) nije standardizirana za hrvatsko govorno područje. Ne sadrži podljestvicu koja ispituje narativne i diskursne vještine, kao ni pitanja vezana uz jezično specifične oblike koji se javljaju u engleskom jeziku te zbog toga onemogućuje računanje ukupnog postignuća. Unatoč tome, prevedena ljestvica uključuje sve podskale neophodne za procjenu ukupnog pragmatičkog funkcioniranja djece (Jovanović, 2016).

3.3. Prikupljanje i obrada podataka

Podaci su prikupljeni u vremenskom razdoblju od četiri mjeseca. Nakon određivanja djece koja prema svim kriterijima odgovaraju istraživanju, odgovateljicama su podijeljeni upitnici za roditelje i skrbnike. Oni su samostalno ispunjavali upitnike, bez prisutnosti stručnjaka. Prethodno im je objašnjen postupak ispunjavanja ljestvica te im je dana mogućnost kontaktiranja stručnjaka ukoliko se za to pokaže potreba.

Ljestvicu je ispunilo 125 majki i 9 očeva.

Kako bi se odredio razvoj komunikacijskih funkcija, što je cilj ovog istraživanja, u obradu su uzete podljestvice: *Kako Vaše dijete komentira i postavlja pitanja o stvarima (O stvarima)*, *Kako Vaše dijete komentira i postavlja pitanja o sebi i drugim osobama (O ljudima)*, *Kako Vaše dijete upotrebljava riječi u komunikaciji s drugima kroz aktivnosti (Kroz aktivnosti)*,

Zadirkivanje i humor Vašeg djeteta (Humor), Zainteresiranost Vašeg djeteta za riječi i jezik (Interesi za jezik), Kako Vaše dijete prilagođava razgovor drugim osobama (Prilagođavanje drugima) i Kako Vaše dijete proizvodi duže rečenice i priče (Proizvodnja rečenica i priča).

Struktura i sadržaj korištenih podljestvica prikazani su u Tablici 2.

Tablica 2. *Struktura i sadržaj korištenih podljestvica iz Ljestvice za procjenu uporabe jezika*

Podljestvica	Što ispituje	Način bodovanja
O stvarima	Korištenje jezika za komentiranje i postavljanje pitanja o stvarima (npr. <i>što, gdje, čije je nešto</i>)	Dihotomna skala (9)
O ljudima	Korištenje jezika za komentiranje i postavljanje pitanja o ljudima	Dihotomna skala (32) Skala Likertovog tipa (4)
Kroz aktivnosti	Korištenje jezika u komunikaciji s drugima s ciljem utjecaja na tuđe ponašanje	Dihotomna skala (14)
Humor	Korištenje verbalnih i neverbalnih sredstava za izražavanje humora	Dihotomna skala (5)
Interesi za jezik	Zainteresiranost za jezik u različitim životnim situacijama	Dihotomna skala (12)
Prilagođavanje drugima	Način na koji dijete prilagođava razgovor drugim osobama	Dihotomna skala (15)
Proizvodnja rečenica i priča	Struktura i sadržaj jezične proizvodnje	Dihotomna skala (5)

Obrada podataka provodila se u statističkom programu IBM SPSS Statistics 21. Podaci su analizirani na razini deskriptivne statistike. Rezultati su prikazani grafički i tablično.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Komentiranje i traženje informacija

Analizom dobivenih podataka moguće je razvojno pratiti kako se i u koje svrhe komunikacija općenito upotrebljava te koji su oblici jezične upotrebe zastupljeni u određenom razvojnom periodu. Na temelju dobivenih rezultata (Tablica 3) uočava se da djeca tijekom druge godine života počinju koristiti jezik na sve prirodniji i spontaniji način. Ipak, tek nešto kasnije, u dobi od tri godine, djetetova jezična upotreba napreduje u smislu društvene prihvatljivosti i primjerenosti situaciji. Važan podatak je da djeca prvotno pretežito komuniciraju s ciljem komentiranja i postavljanja pitanja o predmetima, a tek naknadno svoju pažnju usmjeravaju sve više na ljude. Ovaj podatak u skladu je s dosadašnjim istraživanjima ranog komunikacijskog razvoja koja govore u prilog tome da djeca krajem prve godine života sve češće komuniciraju kako bi sudjelovali u socijalnim interakcijama s drugim osobama, a ne samo s ciljem zadovoljavanja vlastitih potreba (Wetherby i sur., 1988).

Tablica 3. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli Komentiranje i traženje informacija

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
upotreba izjavnih rečenica prirodno i spontano	62%	100%	100%	100%	100%
komentari i pitanja o predmetima	50%	96%	88%	100%	100%
komentari i pitanja o ljudima	31%	84%	88%	100%	100%
primjereni i relevantni komentari i pitanja	43%	69%	84%	100%	100%

4.1.1. Komentiranje i traženje informacija o neživom

Rezultati na varijabli *Komentiranje i traženje informacija o neživom* (Tablica 4) ukazuju na to da djeca u vrlo ranoj dobi počinju komunicirati o svim aspektima neživog što se može pratiti analizom funkcija za koje koriste komunikaciju kroz pitanja i komentare koje upućuju drugima. Razvojno se prva javljaju pitanja i komentari o posvojnosti (*Čije je nešto?*) i pitanje *Što?*. Naime, ona su prisutna kod većine djece nakon 18. mjeseca života. S obzirom na visoku razinu pojavnosti i uzevši u obzir podatke stranih istraživanja, za pretpostaviti je da su ove komunikacijske funkcije prisutne već puno prije. Osim njih, tijekom druge godine života, u preko 80% slučajeva dijete komunicira o tome gdje se predmet nalazi i koja je njegova funkcija. Također, s navršenom drugom godinom života, većina djece traži i daje informacije o uzrocima i posljedicama određenih događaja, ali ta je komunikacijska funkcija u većoj mjeri zastupljena nešto kasnije. Dakle, kod trogodišnjaka se očekuje spontano pojavljivanje pitanja *Čije je nešto?*, *Što je nešto?* i *Gdje je nešto?*. Pitanje *Zašto?* prisutno je kod svih ispitanika u četvrtoj godini života. Učestalost korištenja ostalih pitanja postepeno se povećava nakon četvrtog rođendana. Izeseni podaci većinom su u skladu s postojećim istraživanjima komunikacijskih funkcija (Wetherby i sur., 1988; Lanza i Flahive, 2008). Razlike su pronađene u ranijoj pojavnosti iznošenja informacija o posvojnosti. Naime, strana literatura navodi postojanje pitanja *Čije je nešto?* kod trogodišnjaka (Wetherby i sur., 1988), dok je iz podataka dobivenih ovim istraživanjem vidljivo da je to jedna od prvih komunikacijskih funkcija koja je prisutna je u 60% slučajeva već u dobi od 18 mjeseci.

Tablica 4. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Komentiranje i traženje informacija o neživom*

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
čije je nešto	60%	90%	96%	100%	100%
što je nešto	52%	85%	92%	100%	100%
gdje je nešto	44%	86%	96%	100%	100%
zašto se nešto dogodilo	16%	62%	72%	86%	100%
čemu nešto služi	8%	54%	56%	76%	89%

4.1.2. Komentiranje i traženje informacija o ljudima

Rezultati dobiveni na varijabli koja ispituje upotrebu jezika u svrhu komunikacije o ljudima (Tablica 5) mogu se pratiti i interpretirati iz perspektive usporednog sociokognitivnog razvoja. Prvo su prisutna pitanja o tuđim radnjama kojima je dijete izloženo i davanje informacija o svojoj trenutnoj lokaciji, to jest, takozvana fizička pitanja, koja se počinju javljati nakon 18. mjeseca. Ova vrsta pitanja očekivana je s obzirom na to da ona ne zahtijevaju mentalni otklon od 'ovdje i sada'. Sukladno s napretkom u socijalnoj kogniciji, djetetova daljnja komunikacija tijekom druge godine života sve više se kreće prema pitanjima i komentarima koji su usmjereni djetetovom socijalnom okruženju. To jest, dijete polako počinje komunicirati o vlastitim i tuđim željama, mislima, radnjama i osjećajima. Rezultati istraživanja idu u prilog trendu kasnije pojave komentara i pitanja koji zahtijevaju shvaćanje i pripisivanje mentalnih stanja drugima, što se počinje javljati pred kraj druge godine života i pokazuje tendenciju sve učestalije i kompetentnije upotrebe kod trogodišnjaka. Ova pojava može se objasniti time što se kritičnim periodom za razvoj teorije uma smatra razdoblje od treće do pete godine života (Wellman, Cross i Watson, 2001). Također, djeca tijekom treće godine počinju tražiti uzrok vlastitog i tuđeg mentalnog stanja. Dakle, sve više razmišljaju o apstraktnom. Praćenjem razvoja komunikacijskih funkcija, moguće je vidjeti kako tipičan kognitivni razvoj otvara mogućnost komuniciranja o sve složenijim temama. Naime, djeca polako, preko shvaćanja svoje perspektive, otkrivaju umove drugih ljudi. Rezultati istraživanja pokazuju veliki skok u zastupljenosti traženja i davanja informacija o tuđim mislima na prijelazu iz treće u četvrtu godinu. Ovaj podatak govori u prilog tome da je razvoj teorije uma preduvjet za kompetentno komuniciranje o ljudima. Zbog toga što je teorija uma sposobnost do koje dolazi razvojno nešto kasnije, djeca prvotno komuniciraju kompetentnije o predmetima, a tek onda o ljudima (Tomasello, 1995).

Tablica 5. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Kometiranje i traženje informacija o ljudima*

Čestica	18-23.mj	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
što druga osoba radi	56%	96%	92%	100%	100%
gdje se dijete nalazi	53%	84%	84%	100%	96%
što dijete misli	37%	92%	80%	93%	96%
što dijete želi ili ne želi	44%	88%	92%	100%	100%
što dijete radi	37%	84%	88%	97%	100%
kako se drugi osjećaju	12%	68%	72%	90%	96%
što dijete voli ili ne voli	12%	67%	84%	97%	92%
kako se dijete osjeća	19%	64%	68%	93%	96%
tko je netko/kako se netko zove	40%	64%	92%	100%	100%
pita zašto netko nešto radi	6%	60%	76%	97%	100%
što drugi vole ili ne vole	7%	56%	79%	97%	88%
pita druge kako su nešto napravili	0%	20%	76%	76%	92%
što drugi žele ili ne žele	12%	44%	72%	97%	92%
zašto se netko osjeća na određeni način	0%	28%	60%	76%	92%
pita druge zašto ne žele nešto raditi	0%	28%	44%	83%	92%
što drugi misle o nečemu	0%	28%	48%	69%	88%

4.2. Komunikacija tijekom zajedničkih aktivnosti

Raspodjela rezultata na varijabli *Komunikacija tijekom zajedničkih aktivnosti* (Tablica 6) daje uvid u razvojni napredak u načinu na koji djeca upotrebljavaju jezik tijekom zajedničkih aktivnosti od najjednostavnijih oblika ka sve složenijima. Naime, djeca se prvo služe neposrednom eholalijom, koja ne uključuje obradu informacija. Ovaj podatak u skladu je s podatkom koji kazuje da djeca komunikaciju usvajaju kroz ponavljanje onoga što čuju u

okolini (Meltzhoff, 1988). Važno je napomenuti da se novija istraživanja bave pitanjem je li eholalija uistinu komunikacijski nefunkcionalna, to jest, je li prisutna samo kao fenomen za usvajanje i upamćivanje jezika ili je djeca već od rane dobi ipak koriste u komunikacijske svrhe (Tager-Flusberg, Paul i Lord, 2005). Navedeno ponavljanje tuđih iskaza, neovisno o njegovoj funkciji, javlja se u vrlo ranoj dobi, a nakon 18. mjeseca zastupljeno je kod više od polovice ispitanika. Nakon neposrednog ponavljanja onoga što čuju, dvogodišnjaci se počinju koristiti jednostavnim opisima. Ovdje je ponovno vidljivo da prvo komuniciraju o vlastitoj perspektivi, a tek onda o tuđim radnjama. Tijekom druge godine djeca sve više počinju obraćati pozornost na okolinu. Stoga se i komunikacija veže uz komentare koji su upućeni drugima i postavljanje pitanja koja su vezana uz trenutnu aktivnost. Pred kraj druge godine dijete je zrelo komunicirati o onome što je doživjelo, to jest o onome što nije trenutno prisutno u njegovoj okolini. Dakle, vidljiv je odmak od trenutne perspektive za što je potrebna viša kognitivna razina. Rezultati pokazuju da je komunikacija o igri i njenim pravilima još zahtjevnija razina koja zahtijeva korištenje metakognitivnih vještina. S tim u skladu, komunikacija o igri javlja se razvojno posljednja, nakon trećeg rođendana.

Tablica 6. *Prikaz raspodjele rezultata na varijabli Komunikacija tijekom zajedničkih aktivnosti*

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
ponavlja tuđi iskaz	59%	96%	92%	83%	92%
opisuje što radi	47%	88%	76%	79%	81%
pokazuje kako se nešto radi	47%	84%	84%	100%	96%
pita druge kako nešto napraviti	35%	72%	100%	100%	100%
opisuje što drugi rade	35%	64%	84%	86%	96%
priča o igrama i crtanim filmovima	18%	33%	60%	79%	81%
postavlja drugima pitanja tijekom igre	0%	20%	32%	72%	85%
komunicira o pravilima	0%	17%	40%	72%	81%

4.3. Zadirkivanje i humor

Uvidom u rezultate koji su dobiveni ispitivanjem komunikacijske funkcije proizvodnje humora (Tablica 7) primjećuje se da prvi komunikacijski pokušaji s ciljem ostvarivanja humora ne uključuju upotrebu jezika. Naime, djeca prvo zadirkuju druge izvođenjem tjelesnih pokreta. Tek dvogodišnjaci svjesno koriste pogrešne oblike riječi kako bi nasmijali okolinu. Može se reći da dobiveni rezultati potvrđuju podatke o razvojnoj liniji humora iz dosadašnjih istraživanja (Hoicka i Akhtar, 2012). Naime, rezultati potvrđuju da proizvodnja humora zahtijeva uključenost viših mentalnih funkcija koje se razvijaju nešto kasnije. S tim u skladu, trogodišnje dijete postiže humor na konvencionalniji način produkcijom viceva i šala, proizvodnjom smiješnih rima i imena. Ove nalaze podupiru i istraživanja mnogih znanstvenika koja tvrde da se kod djeteta humor intenzivnije počinje razvijati nakon treće godine jer njegova upotreba zahtijeva međusobnu usklađenost socijalnih, emocionalnih, perceptivnih, kognitivnih i jezičnih domena razvoja (Semrud-Clickeman, 2010).

Tablica 7. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli Zadirkivanje i humor

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
radi nešto pogrešno na zadirkujući način	53%	52%	64%	65%	73%
kaže pogrešne stvari na smiješan način	29%	52%	72%	86%	89%
koristi viceve ili šale	0%	8%	24%	79%	42%
zadirkuje druge nazivajući ih smiješnim imenima	6%	20%	20%	62%	69%
stvara smiješne rime	0%	4%	32%	52%	58%

4.4. Zainteresiranost djeteta za riječi i jezik

Rezultati dobiveni obradom podataka na varijabli kojom se mjerila djetetova zainteresiranost za jezik ponovno govore u prilog tome da je razvojno prvo prisutna imitacija tuđih iskaza. Imitacija je visoko zastupljena kod ispitanika u dobi od 18 mjeseci, ali s obzirom na učestalost pojave, smatra se da je ovaj oblik komunikacije prisutan i u ranijoj dobi. Ovaj podatak ide u

prilog istraživanjima koja govore o postojanju složenije, odgođene imitacije u dobi nakon 18. mjeseca života (Meltzhoff, 1988). Dvogodišnjaci polako počinju pokazivati sposobnost komunikacije o onome što su neposredno čuli i točno odgovaraju na ciljana pitanja (npr. o likovima iz priče). Krajem druge godine života dijete sve više pokazuje zainteresiranost za jezik što je vidljivo kroz pitanja koja odražavaju zanimanje za strukturu i značenje riječi. S druge strane, navršavanjem treće godine života uočava se veliki skok u sposobnosti komunikacije o tuđim iskazima kroz komentiranje njihovih riječi. Priče o poznatim događajima dijete može razumjeti i o njima komunicirati tek kada usvoji određenu razinu imaginativnosti, osnovne narativne sposobnosti i kada je sposobno odmaknuti se od situacije 'ovdje i sada'. Zbog toga dijete počinje tražiti odraslu osobu da mu priča o poznatom događaju krajem treće ili početkom četvrte godine. Ovaj nalaz potvrđuje postojanje predoperacijske faze kognitivnog razvoja prema Piagetu koja je uvjetovana sposobnošću korištenja mentalnih reprezentacija i simboličkog razmišljanja (Sučević, 2014).

Tablica 8. *Prikaz raspodjele rezultata na varijabli Zainteresiranost djeteta za riječi i jezik*

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
imitacija iskaza	76%	90%	96%	96%	92%
odgovara na pitanja o knjizi	53%	60%	76%	79%	83%
pita za značenje nepoznatih riječi	12%	36%	84%	83%	92%
komentira što su drugi rekli	12%	28%	56%	90%	96%
traži priču o poznatom događaju	0%	24%	36%	52%	64%

4.4. Prilagodba komunikacije drugim osobama

Prilagodba komunikacije izrazito je složena mentalna aktivnost koja zahtijeva koordiniranu upotrebu svih jezičnih sastavnica na društveno prihvatljiv način. Praćenjem razvojnog slijeda komunikacije koja je primjerena situaciji i zahtjevima okoline (Tablica 9) utvrđeno je da su djeca u dobi od 18 mjeseci sposobna smisleno odgovarati na konkretna pitanja. To se može

objasniti činjenicom da sama pitanja sužavaju raspon mogućih odgovora, odnosno ona sadržajno navode dijete na ono što se od njega traži. S dvije godine života, dolazi do značajnog pomaka u broju tema o kojima djeca komuniciraju. Približno u isto vrijeme djeca počinju koristiti jezik sa svrhom prijenosa informacija o vlastitim radnjama i nedavnim događajima. Otprilike pola godine kasnije, djeca ne pričaju samo o sebi, nego tema njihove komunikacije postaje i perspektiva drugih osoba. S navršene tri godine, samostalno izvještavanje poprima strukturu priče što je očekivano s obzirom na to da se u to vrijeme narativne sposobnosti dinamično razvijaju (McCabe i Peterson, 1991). Dakle, prilagodba komunikacije ide od najjednostavnijeg oblika, a to je odgovaranje na konkretna pitanja, preko razgovora o sebi, zatim razgovora o drugima i na kraju se sve ove sposobnosti kristaliziraju kroz sposobnost samostalnog pripovijedanja s točnim vremenskim slijedom, strukturom i sadržajem.

Tablica 9. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli Prilagodba komunikacije drugim osobama

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
odgovara sadržajno u skladu s pitanjem	80%	88%	88%	100%	92%
komunicira o trenutnoj radnji	35%	100%	88%	96%	92%
komunicira o onome što se upravo dogodilo	41%	92%	92%	100%	100%
na upit komunicira o događaju	41%	84%	88%	100%	100%
na upit komunicira o drugima i o nečemu	44%	72%	84%	100%	96%
postavlja pitanja i daje komentare o priči	27%	63%	87%	96%	92%
pitanjem provjerava što je netko rekao	12%	24%	56%	83%	100%
spontano i samostalno izvještava o nedavnom događaju	0%	25%	56%	83%	89%
komentira tuđi razgovor	30%	20%	32%	55%	72%

4.5. Narativne sposobnosti

Temeljem rezultata na varijabli *Proizvodnja dužih rečenica i priča* kojom se mjeri struktura i sadržaj jezične proizvodnje odmah je iz tabličnog prikaza (Tablica 10) vidljivo da se mjerene sposobnosti razvojno pojavljuju nešto kasnije. Prema nalazima istraživanja, očekivana dob u kojoj se javlja pravilno označavanje likova u priči je nakon druge godine života što je nešto ranije u odnosu na podatke McCabea i Petersona (1991) koji tu pojavu očekuju između treće i četvrte godine. U ovom razvojnom periodu većina bi se djece tipičnog razvoja trebala koristiti točnim redoslijedom događaja o kojima pripovijeda. Iako se pravilan slijed događaja očekuje tada, nešto kasnije dolazi do njihovog smislenog povezivanja u cjelinu. Istovremeno s povezivanjem događaja tijekom pripovijedanja, od djece se očekuje sposobnost vještog mijenjanja teme. Može se zaključiti da podaci o naraciji dobiveni ovim istraživanjem odstupaju od miljokaza razvoja naracije koji su dobiveni u stranim istraživanjima. Naime, sve ispitane sposobnosti upotrebe diskursa pokazuju nešto raniju pojavu u odnosu na druga istraživanja (McCabe i Peterson, 1991). Ovo je važan podatak koji ukazuje na potrebu većeg skretanja pozornosti prema poticanju i praćenju vještine pripovijedanja kod djece od najranije dobi. No, prilikom interpretacije rezultata treba imati na umu da su dobiveni podaci proizašli iz subjektivnih roditeljskih procjena djetetovih sposobnosti pripovijedanja. Također, ispitne čestice dosta su općenite te nije precizno definirano koliko podrške i pomoći djeca navedene dobi trebaju prilikom prepričavanja događaja.

Tablica 10. Prikaz raspodjele rezultata na varijabli *Proizvodnja dužih rečenica i priča*

Čestica	18-23 mj.	24-29 mj.	30-35 mj.	36-41 mj.	42-47 mj.
pravilno označavanje likova u priči	31%	72%	92%	96%	100%
pravilan redoslijed događaja	25%	68%	88%	96%	96%
smisleno povezani događaji	19%	44%	76%	89%	92%
razumljivo mijenjanje teme	19%	44%	68%	79%	85%

4.6. Osvrt na razvoj komunikacijskih funkcija nakon 18. mjeseca života

Poznato je da se u životu djeteta tijekom prvih godina života događaju dinamične promjene u svim područjima razvoja. Proučavanjem putanje razvoja ranih i kasnih komunikacijskih funkcija može se izravno promatrati fenomen stalnih promjena do kojih dolazi takoreći na dnevnoj bazi (Slika 1). Stavljanjem fokusa na kasnije komunikacijske funkcije, ne radimo odmak od onih ranijih funkcija koje dijete do 18. mjeseca već koristi jer u tom periodu dolazi do nadogradnje ranih funkcija koje postaju sve složenije i upotrebljavaju se na konvencionalnije načine te se uparaju s novostečenim, odnosno kasnijim komunikacijskim funkcijama.

Podaci ovog istraživanja potvrđuju tvrdnje drugih istraživača o imitaciji kao temeljnom mehanizmu usvajanja novih vještina, a samim time i jezika. Prve djetetove produkcije vežu se upravo uz neposredno ponavljanje tuđih iskaza, koje ne zahtijeva dublju jezičnu obradu (Meltzhoff, 1988). Ova činjenica važna je i u kontekstu komunikacijskog razvoja jer dijete upravo promatranjem drugih i imitiranjem njihovog ponašanja postepeno usvaja pojam o funkcijama za koje se komunikacija može koristiti.

Razvojno gledajući, u vrlo ranoj dobi dolazi do korištenja komunikacije u različite svrhe. Naime, već nakon 18. mjeseca dijete počinje komentirati, davati smislene odgovore i postavljati jednostavna pitanja koja se vežu uz predmete iz njegove neposredne okoline. Komunikacija u ovom razvojnom periodu nema samo funkciju zadovoljavanja osnovnih potreba, nego je sve više usmjerena postizanju združene pažnje s drugima. Dakle, njezina priroda postaje pretežito deklarativna. Ovo potvrđuje i činjenica da djeca nakon 18. mjeseca počinju koristiti radnje kao komunikacijsko sredstvo kojim nasmijavaju i zadirkuju druge.

Period nakon drugog rođendana označava razdoblje koje je komunikacijski obilježeno intenzivnim promjenama koje su uvjetovane kognitivnim sazrijevanjem. Razvoj mentalnih sposobnosti omogućava složeniju komunikaciju o predmetima u kojoj djeca počinju tražiti uzročno-posljedične veze događaja. Osim o predmetima, dijete ove dobi spremno je komunicirati o sebi kroz izražavanje vlastitih osjećaja, misli i želja. Također, ono sve više spontano priča o različitim temama što dovodi do pojave najranijih narativnih vještina kao što je smisljeno označavanje likova u priči i pravilan vremenski tijek događaja. Navedeni rezultati potvrđuju navode iz strane literature koji govore da dvogodišnjaci gotovo uopće ne

komuniciraju imperativnim funkcijama, nego se sve više usmjeravaju na dijeljenje pažnje s drugima kao i iniciranje i održavanje socijalnih odnosa (Ninio i sur., 1994).

Otprilike pola godine kasnije, sa navršenih 30 mjeseci, djeca su sposobna percipirati i tuđu perspektivu što omogućava komuniciranje o tuđim osjećajima i stavovima. U ovoj dobi javljaju se metajezične sposobnosti koje se komunikacijski očituju kroz sve češće razgovore o značenju i strukturi jezika. Pripovijedanje napreduje u vidu sve dosljednijeg povezivanja događaja u smislenu cjelinu. Također, razvija se vještina prilagodbe priče perspektivi druge osobe što se vidi kroz efikasnije mijenjanje teme tijekom pripovijedanja o nekom događaju.

S trećom godinom života dolazi do razvoja teorije uma što je važan događaj u kognitivnom razvoju koji bitno utječe i na prirodu komunikacijskog razvoja. Naime, teorija uma otvara mogućnost shvaćanja tuđih misli. To dovodi do novog pogleda na druge osobe te dijete počinje komunicirati o sve apstraktnijim temama. Sposobnost odmaka od konkretnog vidljiva je kroz napredak u korištenju komunikacije u svrhu postizanja humora. Trogodišnjaci sve više koriste jezik na kreativan način kroz samostalno osmišljene šale, rime i smiješna imena.

18-23 mj.

- imitacija tuđih iskaza
- komentiranje i postavljanje pitanja o **predmetima**: *Što? Čije je nešto?*
- **smisleno odgovaranje** na pitanja
- **zadirkivanje** pogrešnim izvođenjem **aktivnosti**

24-29 mj.

- komentiranje i postavljanje pitanja o **predmetima**:
Gdje? Čemu služi? Zašto?
- komentiranje i postavljanje pitanja o **ljudima**:
 - o **vlastitim osjećajima, mislima, željama, radnjama**
- **spontano opisivanje** onoga što radi
- **zadirkivanje** pogrešnim **izgovaranjem**
- pravilno označavanje **likova i redoslijed događaja** tijekom pripovijedanja

30-35 mj.

- komentiranje i postavljanje pitanja o **ljudima**:
 - o **tuđim osjećajima, željama, radnjama i stavovima**
- postavljanje pitanja o **značenju nepoznatih riječi**
- smisleno **povezivanje događaja i mijenanje teme** tijekom pripovijedanja

36-47 mj.

- komentiranje i postavljanje pitanja o **ljudima**:
 - o tuđim *mislima*
- komunikacija o **pravilima igre**
- zadirkivanje korištenjem **viceva, smiješnih rima i nadimaka**
- komentiranje **tuđeg razgovora**

Slika 1. Prikaz razvojne putanje razvoja komunikacijskih funkcija

4.7. Ograničenja istraživanja

Prilikom izvođenja zaključaka i generalizacije rezultata koji su proizašli iz ovog istraživačkog rada, treba na umu imati određene nedostatke provedenog istraživanja.

Treba napomenuti da je u istraživanju korištena samo jedna metoda procjene, prevedena verzija upitnika Language Use Inventory (LUI-Hrvatski). To je prva prevedena inačica ovog upitnika stoga nije standardizirana za hrvatsko govorno područje. Naime, i sami roditelji pokazali su određenu nesigurnost prilikom ispunjavanja upitnika što dovodi do zaključka da su neke čestice prevedene doslovno, što nije u duhu hrvatskog jezika, a to može dovesti do nepouzdanih podataka. Također, ovaj upitnik namijenjen je procjeni djece koja pokazuju odstupanja u pragmatičkim sposobnostima, a ovim istraživanjem obuhvaćena su djeca tipičnog razvoja. Važna činjenica je da su upitnici ispunjeni od strane skrbnika, koji mogu nesvjesno davati manje pouzdane odgovore. Naime, nerijetka pojava je da roditelji precijene ili podcijene djetetove sposobnosti što umanjuje valjanost podataka dobivenih istraživanjem. Još neki od problema razlike su u načinu na koji različite osobe tumače ispitne čestice. Također, postoje razlike u pozornosti koju skrbnici općenito poklanjaju promatranju djetetovog razvoja (Feldman i sur., 2000., prema Novosel, Pilatuš, Olujić i Kuvač-Kraljević, 2015). Rezultate treba tumačiti s oprezom i zato jer su način odabira ispitanika i obilježja uzorka mogli utjecati na dobivene podatke. Naime, uzorak je prigodan. Kako bi se postigli podaci koji daju podatke o tipičnom pragmatičkom razvoju, ispitanici bi trebali biti ravnomjerno raspoređeni po regijama. Također, upitnik su ispunjavale pretežito majke (u 93% slučajeva) što bi trebalo izjednačiti kako bi procjena bila što manje pod utjecajem spola skrbnika.

5. ZAKLJUČAK

Rana komunikacija osnova je za kasniji razvoj jezika i govora, ali njezina uloga izrazito je važna i u kognitivnom kao i u socio-emocionalnom razvoju djeteta. Navedeno potvrđuju rezultati ovog istraživačkog rada koji daju razvojni pogled na dinamiku i složenost komunikacijskih funkcija koje djeca postepeno razvijaju. Uočeno je da djeca već od rane dobi komuniciraju za velik broj svrha. Komunikacija se, s porastom dobi, sve češće upotrebljava kako bi se s ostalima podijelili interesi, usmjerila njihova pažnja te postiglo iniciranje i održavanje socijalnih odnosa, a manje s ciljem zadovoljavanja osnovnih potreba.

Obilježja komunikacijskog razvoja daju informacije i o ukupnom razvojnom profilu djeteta. Tako su i rezultati ovog istraživanja potvrdili da je upotreba komunikacije uvjetovana određenim miljokazima kognitivnog razvoja. Naime, djeca prvo komuniciraju o predmetima iz vlastite neposredne okoline. Dvogodišnjaci prvo počinju izražavati vlastite želje, stavove i osjećaje, a tek se kasnije polako odmiču od svog kuta gledanja što im omogućava komunikaciju o drugim ljudima. Sukladno s pojavom teorije uma kojom trogodišnjaci postepeno otkrivaju tuđe misli, upravo perspektiva drugih ljudi postaje nova tema dječjih konverzacija. Osim funkcije komentiranja i traženja informacija, djeca se s porastom dobi komunikacijom služe na sve kreativnije načine. Ovo se ogleda u razvoju dječjeg humora koji se kreće od zadirkivanja izvođenjem krivih aktivnosti u dobi od 18 mjeseci, do stvaranja vlastitih šala u dobi od tri godine. Djeca se s porastom dobi služe sadržajno i strukturalno sve složenijim rečenicama koje oblikuju u kratke priče. Dakle, promatranjem komunikacijskog razvoja vidljiv je i razvojni tijek narativnih sposobnosti. Djeca komuniciraju o sve većem broju tema te usvajaju pravilnu strukturu pripovijedanja.

Navedenu je dinamiku razvojne putanje urednog komunikacijskog razvoja jako važno poznavati u kliničke, dijagnostičke i terapijske svrhe. Naime, kako bi se napravila opsežna i kvalitetna procjena komunikacijskih obilježja djeteta, potrebno je poznavati razvojne norme koje služe kao pokazatelj onoga što se očekuje u određenoj dobi kod tipičnog razvoja. Na temelju njih utvrđuje se postoji li odstupanje ili ne. Iako je komunikaciju teško procijeniti u uvjetima ispitne situacije, dobivene norme služe kao osnova u sastavljanju probirnih i dijagnostičkih testova. S obzirom na to da je zabilježen porast broja djece s odstupanjima u pragmatičkom razvoju koja pokazuju teškoće u pravilnoj upotrebi komunikacije, važno je buduća istraživanja usmjeriti na izradu standardiziranih materijala koji su prilagođeni

hrvatskom govornom području. Proučavanje komunikacijskih funkcija daje istraživačima širu sliku, ne samo o obilježjima dječje komunikacije, nego i o povezanosti komunikacije s ostalim područjima kao što su jezični, govorni, kognitivni i socio-emocionalni razvoj. Osim dijagnostički, bolje poznavanje tipičnog obrasca komunikacijskih funkcija od velike je važnosti i u određivanju ciljeva logopedске terapije kako bi ona bila sustavna i sveobuhvatna.

6. LITERATURA

- American Speech-Language-Hearing Association (2005). Social communication, <<http://www.asha.org/public/speech/development/pragmatics.htm>> . Pristupljeno 24. lipnja 2019.
- Bates, E., Benigni, L., Bretherton, I. (1979). Cognition and communication from nine to thirteen months: Correlational findings. U E. Bates (Ur.) *The emergence of symbols: cognition and communication in infancy* (str. 69-140). New York: Academic Press.
- Bratanić, M. (1991). *Mikropedagogija: interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja: priručnik za studente i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brinck, I. (2004). The pragmatics of imperative and declarative pointing. *Cognitive Science Quarterly*, 4 (3), 429-446.
- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Carpenter, R.L., Masterson, A.M., Coggins, T.E. (1983). The acquisition of communicative intentions in infants eight to fifteen months of age. *Language and Speech*, 26, 101-116.
- Dewart, H., Summers, S. (1995). *The Pragmatics Profile of Everyday Communication Skills in Children*. Windsor: NFER-Nelson.
- Fernald, A. (1985). Four-month-old infants prefer to listen to motherese. *Infant behaviour and development*, 8(2), 181-195.
- Grice, F.H. (1975). Logic and conversation. U P. Cole, J.L. Morgan (Ur.) *Syntax and semantics, third edition* (str. 41-58). New York: Academic Press.
- Halliday, M. A. K. (1975). Learning how to mean: explorations in the development of language. U E. Lenneberg (Ur.) *Foundations of Language Development: a multidisciplinary approach* (str. 239-265). New York: Academic Press.
- Havelka, M. (2002). *Zdravstvena psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hoff, E. (2009). *Language Development, Fourth Edition*. Belmont, CA: Cengage Learning, Inc.
- Hoicka, E., Akhtar, N. (2012). Early humour production. *British Journal of Developmental Psychology*, 30, 586-603.
- James, S. L., Seebach, M. A. (1982). The pragmatic function of children's questions. *Journal of Speech and Hearing Research*, 25 (1), 2-11.
- Jovanović, M. (2016). *Prilagodba Ljestvice za procjenu uporabe jezika i pilot primjena u Hrvatskoj*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Lanza, J. R., Flahive, L.K. (2008). *Guide to Communication Milestones*. East Moline: Lingui Systems, Inc.
- Ljubešić, M. (1996). Rana komunikacija i mogućnost terapijskog djelovanja. *Defektologija*, 31(1-2), 151-158.
- Ljubešić, M., Capanec, M., Ivšac-Pavliša, J., Šimleša, S. (2009). Predjezična i rana jezična komunikacija: Obilježja prijelaznog stadija u djece s perinatalnim oštećenjem mozga. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45(1), 15-29.
- Ljubešić, M., Capanec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna? *Logopedija*, 3(1), 35-45.
- McCabe, A., Peterson, C. (1991). *Developing narrative structure*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Meltzoff, A. N. (1988). Infant Imitation and Memory: Nine-Month-Olds in Immediate and Deferred Tests. *Child Development*, 59(1), 217-225.
- Ninio, A., Snow, C. E., Pan, B. A., Rollins, P. R. (1994). Classifying communicative acts in children's interactions. *Journal of Communication Disorders*, 27(2), 157-187.
- Novosel, D., Pilatuš, M., Olujić, M., Kuvač-Kraljević, J. (2015). Roditeljska procjena djetetovog jezičnog i govornog razvoja nakon treće godine. *Logopedija*, 5(2), 25-33.
- O'Neill, D. K. (2009): *Language Use Inventory (LUI) Manual*. Waterloo, Ontario: Knowledge in Development, Inc.
- Pan, B.A., Snow, C.E. (1999). The development of conversational and discourse skills. U M. Barrett (Ur.) *The development of language* (str. 229-246). New York: Psychology Press.
- Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Naklada slap.
- Reardon, K.K. (1998). *Interpersonalna komunikacija: gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Rijavec, M., Miljković, D. (2002). *Neverbalna komunikacija. Jezik koji svi govorimo*. Zagreb: IEP.
- Schnell, Z. (2016). The development of humour competence in Hungarian children - a cognitive approach.
<https://www.academia.edu/10312020/The_development_of_humour_competence_in_Hungarian_children_-_a_cognitive_approach> . Pristupljeno: 27. lipnja 2019.
- Searle, J. R. (1968). Austin on locutionary and illocutionary acts. *The Philosophical Review*, 77(4), 405-424.
- Semrud-Clickeman, M. (2010). The relation of humor and child development: social, adaptive, and emotional aspects. *Journal of child neurology*, 25(10), 1248-1260.

Slater, A., Quinn, P.C. (2001). Face recognition in the newborn infant. *Infant and child development*, 10(1), 21-24.

Sučević, M. (2014). *Predoperacijsko razdoblje u teoriji Jeana Piageta*. Završni rad. Filozofski fakultet Sveučilišta J.J.Strossmayera u Osijeku.

Tager-Flusberg, H., Paul, R., Lord, C. (2005). Language and Communication in autism. U: F.R. Volker, R. Paul, A. Klin, D. Cohen (Ur.) *Handbook of autism and Pervasive Development Disorders, third edition* (str. 335-364). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.

Tomasello, M. (1995). Joint Attention as Social Cognition. U C. Moore, P. Dunham (Ur.) *Joint Attention: Its Origins and Role in Development* (str- 103-130). New York: Psychology Press.

Tomasello, M., Carpenter, M. (2007). Shared intentionality. *Developmental Science*, 10(1), 121-125.

Wellman, H.M., Cross, D., Watson, J. (2001). Meta-analysis of theory-of-mind development: the truth about false belief. *Child development*, 72(3), 655-684.

Wetherby, A.M., Cain, D. H., Yonclas, D. G., Walker, V. G. (1988). Analysis of intentional communication of normal children from prelinguistic to the multiword stage. *Journal of Speech and Hearing Research*, 31(2), 240-252.

Yule, G. (1996). Definitions and background. U: G. Yule (Ur.) *Pragmatics* (str. 3-6). New York: Oxford University Press.